

فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)
علمی - پژوهشی
سال پنجم - شماره چهارم - زمستان ۱۳۹۱ - شماره پیاپی ۱۸

زندگی و شعر دکتر خسرو فرشیدورد^۱ (ص ۱۷ - ۱)

پروانه ناظم‌الرعا^۲
تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۶/۵
تاریخ پذیرش قطعی: ۹۱/۸/۱۰

چکیده

شادروان دکتر میرخسرو فرشیدورد^۳ (۱۳۰۵ تا ۱۳۸۸)، از ادیبان بنام نسل سوم معاصر و از شعرای زبردست این عهد بود. عمده شهرت آن استاد در پژوهش‌های دستوری و زبانشناسی است. این مقاله میکوشد تا از دریچه‌ای متفاوت به بررسی کارهای ایشان بپردازد و آن بررسی اشعار آن مرحوم است که در سه کتاب حماسه انقلاب، زمیمنت دفاع کن و صلای عشق بجا مانده است. در این نوشتار ویژگیها و تازگیهای این اشعار نشان داده میشود همچنین جهت اطلاعات بیشتر خوانندگان، سالشماری از فعالیتهای ایشان نیز آورده شده است.

کلمات کلیدی

شعر معاصر، دفاع مقدس، انقلاب، شعر متعهد، شعر پایداری، غزل، فرشیدورد

۱. برگرفته از رساله کارشناسی ارشد با همین نام، به راهنمایی دکتر امید مجد
۲. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی 88zz1224@gmail.com
۳. در شناسنامه ایشان سال تولد ۱۳۰۸ ذکر گردیده ولی برادران ایشان یادآوری کرده‌اند تاریخ دقیق تولد آن مرحوم ۱۳۰۵ بوده است.

سالشمار زندگی استاد فرشیدورد

- ۱۳۰۵ ش: تولد
۱۳۱۲ ش: مرگ مادر
۲۰-۱۳۱۳ ش: تحصیل در دبستان اسدیه (۱۵ بهمن ملایر)
۲۴-۱۳۲۰ ش: تحصیل در دبیرستان پهلوی ملایر
۲۶-۱۳۲۴ ش: تحصیل در دبیرستان البرز تهران
۱۳۲۹ ش: دریافت لیسانس زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه تهران
۱۳۳۸ ش: دریافت فوق لیسانس زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه تهران
۱۳۳۸ ش: تغییر نام فامیل از ثقه‌الاسلامی به فرشیدورد
۱۳۴۰ ش: دریافت فوق لیسانس علوم اجتماعی از دانشگاه تهران
۱۳۴۲ ش: دریافت درجه دکتری زبان و ادبیات فارسی از دانشگاه تهران
۴۵-۱۳۴۰ ش: همکاری در تدوین لغتنامه دهخدا
۴۷-۱۳۴۳ ش: استادیار دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان
۱۳۴۵ ش: تنظیم یک جلد از لغتنامه دهخدا (حرف واو)
۱۳۴۶ ش: تألیف عربی در فارسی
۱۳۴۷ ش: زندان ستمشاهی
۱۳۴۷ ش: ازدواج ناموفق
۴۸-۱۳۴۷ ش: استادیار دانشگاه تهران
۱۳۴۸ ش: تألیف دستور امروز
۵۴-۱۳۴۸ ش: دانشیار دانشگاه تهران
۱۳۵۰ ش: درگذشت پدر
۱۳۵۰ ش: تألیف فعلهای شبه معین
۱۳۵۰ ش: شرکت در دومین کنگره تحقیقات ایرانی (مشهد)
۱۳۵۱ ش: تألیف نقد شعر فارسی
۱۳۵۲ ش: تألیف تحول فعل در زبان فارسی
۱۳۵۲ ش: تألیف دامنی گل
۱۳۵۲ ش: شرکت در کنگره شیراز
۱۳۵۲ ش: شرکت در کنگره کرمان
۱۳۵۴ ش: شرکت در چهارمین کنگره تحقیقات ایرانی (شیراز)
۱۳۵۵ ش: تألیف فارسی سال سوم دبیرستانها

- ۱۳۵۶ش: شرکت در کنگره طوس
۱۳۵۶ش: شرکت در کنگره کرمان
۱۳۵۷ش: تألیف در گلستان خیال حافظ
۱۳۵۷ش: شرکت در هفتمین کنگره تحقیقات ایرانی
۱۳۵۸ش: چاپ مجموعه شعر حماسه انقلاب
۱۳۵۹ش: چاپ مجموعه شعر زمیهننت دفاع کن
۱۳۶۱ش: سفر به اسپانیا برای فرصت مطالعاتی
۱۳۶۳ش: تألیف درباره ادبیات و نقد ادبی
۱۳۶۷ش: شرکت در کنگره حافظ
۱۳۶۹ش: شرکت در کنگره فرانسه
۱۳۷۲ش: تألیف املاء، نشانه‌گذاری، ویرایش
۱۳۷۵ش: تألیف جمله و تحول آن در زبان فارسی
۱۳۷۵ش: تألیف گفتارهایی درباره دستور زبان فارسی
۱۳۷۵ش: تألیف نقش آفرینیهای حافظ
۱۳۷۶ش: بازنشستگی از دانشگاه
۱۳۸۰ش: تألیف لغت‌سازی و وضع و ترجمه اصطلاحات علمی و فنی
۱۳۸۰ش: انتشار دفتر صلا‌ی عشق
۱۳۸۳ش: تألیف فعل و گروه فعلی و تحول آن در زبان فارسی
۱۳۸۶ش: تألیف دستور برای لغت‌سازی، فرهنگ پیشوندها و پسوندهای زبان فارسی
۱۳۸۷ش: تألیف دستور مختصر تاریخی زبان فارسی
۱۳۸۷ش: تألیف تاریخ مختصر زبان فارسی از آغاز تاکنون
۱۳۸۷ش: تألیف مسأله درست و غلط، نگارش و پژوهش در زبان فارسی
۱۳۸۸ش: چاپ سوم کتاب دستور مفصل امروز
۱۳۸۸/۱۰/۸: درگذشت
۱۳۸۹: فرهنگ پسوندها و پیشوندهای زبان فارسی
۱۳۹۰: ترکیب و اشتقاق در زبان فارسی

شرح احوال دکتر فرشیدورد (از ولادت تا پایان تحصیلات)

در پانزدهم دیماه ۱۳۰۵ هـ.ش در خانه میرحسن ثقه‌الاسلامی در شهر ملایر کودکی متولد شد که نام او را میر خسرو گذشتند. بر طبق رسوم آن زمان نام کودک و تاریخ تولد او را در پشت جلد قرآن کریم نوشتند و میرخسرو ثقه‌الاسلامی در دامان پر مهر مادر خود معصومه لطفعلیان و پدر دانش دوست خود میرحسن ثقه‌الاسلامی پرورش یافت و از همان کودکی هوش و استعداد خدادادی را با خود داشت و با توجه به تعلیمات پدر و خاندان مادری او که از نخستین بینانگزاران مدارس جدید در شهر ملایر بودند همواره در کودکی بدنبال آموختن و فراگیری بود. میرحسن فرزند اول خود را با جدیت و علاقه به کسب علم و دانش دعوت مینمود و در همه مراحل تحصیل وی از وی حمایت‌های مادی و معنوی مینمود.

میرخسرو در هفت سالگی مادر خویش را از دست داد و این خاطره تلخ تا پایان عمر همراه او بود. نیای مادری او اسدالله خان لطفعلیان فرزند شیرعلی خان سرسلسله طایفه شیرعلی خانی و از جمله شخصیت‌های تاریخساز و از مالکان متنفذ و معتبر در ملایر، برای نخستین بار در سال ۱۲۹۵ خورشیدی اقدام به ساخت و اهداء مدرسه‌ای به نام «اسدیه» در ملایر نمود و این مدرسه را در اختیار مسترزیکلر که میسیونر آمریکایی بود قرار داد. نیای پدری دکتر فرشیدورد حاج میرزا آقا هادی ثقه‌الاسلامی از علمای بزرگ و روحانیون نامدار شهر ملایر بود و در شهر صاحب احترام و اعتبار.

میر خسرو تحصیلات ابتدائی را از سال ۱۳۱۳ تا ۱۳۲۰، در دبستان ۱۵ بهمن ملایر گذراند، همان دبستانی که ابتدا اسدیه نام داشت و اسداله خان لطفعلیان نیای مادری او بنیانگذار آن بود و تحصیلات متوسطه را، از ۱۳۲۰ تا ۱۳۲۴ در شهر ملایر گذراند و تا کلاس دهم (چهارم متوسطه قدیم) در زادگاه خود ملایر تحصیل کرد و از سال ۱۳۲۴ تا ۱۳۲۶ در دبیرستان البرز ادامه تحصیل داد و دیپلم ریاضی را در دبیرستان البرز تهران گرفت و در آنجا با استاد شاد روان ذبیح‌الله صفا آشنا شد که تاثیر عمیقی در فکر و روح او بر جای نهاد. میرخسرو با هزینه و مقرری پدر تحصیلات خود را در دبیرستان البرز به پایان برد و در سال ۱۳۲۹ لیسانس زبان و ادبیات فارسی خود را از دانشکده ادبیات دانشگاه تهران دریافت کرد و در سال ۱۳۳۸ فوق لیسانس زبان و ادبیات فارسی را از همان دانشگاه گرفت و در سال ۱۳۴۰ فوق لیسانس علوم اجتماعی را از همان دانشگاه به کارنامه خود افزود و در نهایت در سال ۱۳۴۲، به دریافت درجه دکتری زبان و ادبیات فارسی نائل شد و پایان‌نامه دکتری خود را با عنوان «قید در زبان فارسی و مقایسه آن با قیود عربی و فرانسه و انگلیسی» بتصویب رسانید. وی به زبانهای فرانسه و انگلیسی و عربی و دستور زبانهای یاد شده تسلط داشت و زبان اسپانیایی را نیز تکلم میکرد. استاد میرخسرو فرشیدورد از زبانهای

فارسی باستان و اوستا و پهلوی نیز آگاهی داشت و در پژوهش‌های زبانشناسی و دستوری خود از آن منابع بهره می‌گرفت، بدون آنکه درصدد جانسین کردن عناصر مرده آن زبانها به کلمات زنده امروز باشد. دکتر فرشیدورد در طی دوران تحصیل خویش تحت تعلیم دانشمندان و استادان بزرگی نظیر: ملک‌الشعراى بهار، دکتر حسین خطیبی، دکتر معین، دکتر عیسی صدیق اعلم، استاد بدیع‌الزمان فروزانفر، استاد احمد بهمنیار، استاد جلال‌الدین همایی، دکتر محمد مقدم، دکتر ذبیح‌الله صفا، دکتر علی اکبر سیاسی و استاد محمد حسین فاضل تونی بودند.

دکتر فرشیدورد از همان آغاز برای تأمین معاش زندگی، در دبیرستانهای کرج و شهریار و شمیران و دارالفنون و بدر و شاهپور علیرضا و تقوی و دوره تربیت معلم، بتعلیم پرداخت و در حین تدریس بمنظور دریافت درجات لیسانس و دکتری در رشته ادبیات و علوم انسانی، در دانشکده ادبیات دانشگاه تهران بتحصیل ادامه داد. استاد از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۴۷ استادیار دانشکده ادبیات دانشگاه اصفهان بود و از سال ۱۳۴۷ تا ۱۳۴۸ استادیار دانشگاه تهران و از ۱۳۴۸ تا ۱۳۵۴ دانشیار دانشگاه تهران و از آن تاریخ در سمت استادی، حضوری فعال و ارزنده داشت. ایشان در زمان تدریس در دانشگاه اصفهان با یکی از دانشجویان خود بنام فریبا اشراق آشنا میشوند و این آشنایی به ازدواج منجر میگردد و با عشق بسیار زیاد زندگی خود را آغاز میکنند. خانم اشراق بعد از مدتی نمیتواند سختیهای زندگی با استادی را تحمل کند که عاشقانه جان بر سر تحقیق و مطالعه میگذارد و همراهی و تعلق خاطر و عشق و علاقه استاد به تحقیق و پژوهش اجازه نداد تا همراه و شریک خوبی برای همسرش باشد و بین کتاب و عشق اولی را برگزید و در کتاب «صلای عشق» به شعری برمیکخوریم با این مطلع:

تو همان دختر رؤیایی زیبای منی تو همان همسر دلخواه فریبای منی
که برای خانم فریبا اشراق سروده‌اند و عشق و ارادت خالص خود را نسبت به شریک
زندگی خویش ابراز میدارند .

فعالیت‌های علمی و ادبی و کتاب‌شناسی کتابها و مقالات دکتر فرشیدورد

تنها دلبستگی ارزشمند استاد فرشیدورد در زندگی کتاب و تحقیق بود و حاصل یک عمر تحقیق و پژوهش ایشان در زمینه دستور زبان و زبانشناسی و نقد ادبی و پژوهش‌های ادب معاصر کتابها و تحقیقات مفصل ایشان و بیش از دویست مقاله در باب دستور زبان، زبانشناسی، تعلیم زبان فارسی، ادبیات و نقد ادبی است که مقالات ایشان در مجلات وحید، فرهنگ ایران زمین، نیما، سخن، گوهر، مجله دانشکده ادبیات تهران، دانشگاه فردوسی

مشهد، دانشگاه اصفهان، آشنا و رشد ادب فارسی به چاپ رسیده است. مهمترین کتابها و مقالات ایشان در زمینه‌های مختلف علوم ادبی و دستور زبان و زبان‌شناسی عبارتند از:

الف) کتابها

۱. دستور امروز، چاپ بنگاه مطبوعاتی صفی‌علیشاه، تهران، ۱۳۴۸.
۲. در گلستان خیال حافظ، چاپ بنیاد نیکوکاری نوریانی، ۱۳۵۷.
۳. حماسه انقلاب، مجموعه شعر، ۱۳۵۸.
۴. ز میهن‌ت دفاع کن، مجموعه شعر، ۱۳۵۹.
۵. درباره ادبیات و نقد ادبی، چاپ اول، ۱۳۶۳، امیرکبیر، چاپ دوم، ۱۳۷۳.
۶. نقش آفرینیهای حافظ، انتشارات صفی‌علیشاه، چاپ نخست تهران، ۱۳۷۵.
۷. صلاهی عشق، (در مجموعه شعر)، انتشارات امید مجد، چاپ نخست، تهران، ۱۳۸۰.
۸. لغت‌سازی و وضع و ترجمه اصطلاحات علمی و فنی، پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۰.
۹. دستور مختصر تاریخی زبان فارسی، انتشارات زوار، ۱۳۸۷.
۱۰. مسأله درست و غلط، نگارش و پژوهش در زبان فارسی، انتشارات سخن، ۱۳۸۷.
۱۱. دستور برای لغت‌سازی، فرهنگ پیشوندها و پسوندهای زبان فارسی، انتشارات زوار، ۱۳۸۶.
۱۲. دستور مفصل امروز، چاپ سوم، انتشارات سخن، ۱۳۸۸.

ب) مقاله‌ها

درباره املاء فارسی و نشانه‌گذاری

۱. بحثی درباره خط فارسی، مجله وحید، دوره نهم، شماره ۹، شماره مسلسل ۹۶، ص ۱۳۱۸-۱۳۳۰، آذر ۱۳۵۰.
۲. بحثی درباره املاء فارسی، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، بهار و تابستان ۱۳۶۸، سال ۲۷، شماره‌های ۱ و ۲، شماره پیاپی، ص ۱۰۹-۱۱۰.

درباره لغت و لغت‌سازی و اصطلاحات علمی و فنی

۱. واژه‌سازی و وضع و ترجمه اصطلاحات علمی، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، سال ۲۸، شماره ۱ و ۲، بهار و تابستان ۱۳۶۹.

۲. مشکلات وضع اصطلاحات علمی و فنی، مجله آینده، سال ۱۹، شماره ۴ تا ۶، تیر و مرداد و شهریور ۱۳۷۲.

درباره زبان‌شناسی عمومی و مسایل دیگر زبان فارسی

۱. دانش نوین زبان‌شناسی، مجله کاوش، سال اول، شماره یازدهم، ص ۵۴-۶۰، خرداد ۱۳۴۲ (ترجمه و اقتباس و تألیف)

۲. زبان رسمی یا زبان معیار، مجله تماشا، شماره‌های ۳۵۵ و ۳۵۷ و ۳۵۸، اسفند ۱۳۵۶ و فروردین و اردیبهشت ۱۳۵۷.

درباره زبان فارسی و ترجمه

۱. نکاتی چند درباره تأثیر زبانهای فرانسوی و انگلیسی در زبان فارسی، مجله وحید، سال اول شماره نهم، ص ۹-۱۶، شهریور ۱۳۴۳.

۲. تأثیر ترجمه در زبان فارسی، مجله فرهنگ و زندگی، شماره ۲۳، ص ۴۳-۴۷، پاییز ۱۳۵۵

درباره تعلیم زبان و ادبیات فارسی و برنامه‌ریزی برای آن

۲. مشکلات آموزش زبان فارسی در دانشگاهها و مدارس دیگر، مجله دانشکده، شماره‌های ۲ و ۳ بهار و تابستان ۱۳۵۴.

۳. شرایط و روش نوشتن دستور تعلیمی، مجله رشد آموزش ادب فارسی، سال ۲، شماره‌های ۴ و ۵، زمستان و بهار ۱۳۶۴ و ۱۳۶۵.

درباره ادبیات فارسی و نقد ادبی

۱. انواع ادبی در اروپا و ایران، مجموعه سخنرانیهای هفتمین کنگره تحقیقات ایرانی، چاپ دانشگاه ملی، جلد ۴، ص ۴۹۸-۵۶۰، سال ۱۳۵۷

۲. راه دراز نقد ادبی، مجله دانشکده، سال دوم، شماره ۶، ص ۱۲۱-۱۲۸.

درباره دستور زبان فارسی

۱- درباره قید

۱. قیود و عبارات قیدی پرسشی چگونگی و حالت در زبان فارسی، مجله وحید، سال اول، شماره هشتم، ص ۱۰-۱۶، مردادماه ۱۳۴۳

۲. نشانه جمع و قید، مجله وحید، سال دوم، شماره اول، ص ۵۲-۵۵، تیر ۱۳۴۳

۲- درباره ترکیب و اشتقاق و پیشوندها و پسوندهای فارسی

۱. کلمه مرکب و معیار تشخیص آن در زبان فارسی، مجموعه سخنرانیهای دومین کنگره تحقیقات ایرانی، نشریه دانشگاه مشهد، ص ۱۶۹-۲۱۷، سال ۱۳۵۱.

۲. پسوند الف تأکید، مجله ارمنان، دوره ۵۵، شماره ۳، ص ۱۹۴-۲۰۲، تهران، خرداد ۱۳۵۲

۳- درباره فعل

۱. تحول فعلهای معین از لحاظ معنی، مجله ارمنان، دوره چهل و یکم، ص ۶۲۷-۶۳۵، آذرماه ۱۳۵۱

۲. فعل بودن و تحول آن، مجله وحید، دوره دهم، شماره هفتم، ص ۷۸۱-۷۸۹، مهر ۱۳۵۱

۴- درباره جمله و موضوعهای دیگر دستوری

۱. بحثی درباره جمله، مجله ارمنان، شماره ۴ و ۵، دوره ۴۷، ص ۲۵۳-۲۴۷، سال ۶۰، تیر و مرداد ۱۳۵۷ و شماره ۶، ص ۳۲۲-۳۲۸، شهریور ۱۳۵۷ و شماره ۷ و ۸، ص ۳۹۱-۳۹۸

مهر و آبان ۱۳۵۷.

۲. تأثیر ترجمه در دستور زبان فارسی، مجله آشنا، شماره بیست و پنجم، مهر و آبان ۱۳۷۴.

شعر دکتر فرشیدورد

استاد در سال ۱۳۳۰ در آغاز جوانی سرودن را آغاز کردند و بزرگترین هنر ایشان ذوق شعری ایشان میباشد. حاصل عمر ایشان در زمینه شعر، سه مجموعه کتاب شعر است که از ایشان بیادگار مانده است و هر کدام در سبک خاص خود از آثار برتر شعر فارسی است.

کتاب حماسه انقلاب مجموعه شعر ارزشمند استاد در مهرماه ۱۳۵۸ بچاپ رسید، همراه مقدمه‌ای درباره شعر امروز ایران. در این مجموعه شعر، شاعر، انقلاب شکوهمند مردم ایران در بهمن ۱۳۵۷ را دستمایه شعر خود قرار میدهد و از دوران وحشتناک رژیم پهلوی و اختناق حاکم بر جامعه نیز سخن میگوید. استاد از معدود شعرایی است که در دوران حکومت ستمشاهی شعر انقلابی میگوید^۱، چنانچه در این کتاب به یاد روزهای زندان در آبان ۱۳۴۷ شعری سروده‌اند که یادگار مبارزه علنی ایشان با حکومت ستمشاهی است:

شکنجه دیده زندان شاهم ای یاران
وطن پرستی و تقوی گناهم ای یاران
(حماسه انقلاب، ص ۶۶)

در مجموعه شعر زمیهنه دفاع کن که در مردادماه ۱۳۶۰ بچاپ رسیده است استاد از دوران هشت سال دفاع مقدس و فداکاریهای مردم و سربازان و دلیر مردان سخن میگوید و اشعار تازه ایشان از این دوران، جاودانه و مثال‌زدنی است. در این مجموعه شعر مقدمه‌ای درباره

۱. استاد پس از پیروزی انقلاب اسلامی، هرگز نخواستند نان زندان قبل از انقلاب خود را بخورند ولی امروزه وظیفه ماست که نام ایشان را در صدر فهرست شاعران انقلاب و دفاع مقدس بیاوریم.

رموز شعر و شاعری آمده است که دیدگاههای ایشان را درباره شعر شورانگیز، شعر مبهم و واضح، غربزدگی ادبی، شعر کهنه و نو، نبرد با سانسور ادبی و غیره نشان میدهد. مجموعه شعر صلاّی عشق سومین مجموعه برگزیده اشعار استاد است که شامل: نغمه‌های جوانی، پاره غزلها و تک بیتها، سوگنامه‌ها و شکایتنامه‌ها، آزادی و صلح، دفاع از میهن و غیره میباشد و در این مجموعه شعر، عاشقانه‌های استاد، یادگار دوران جوانی ایشان آمده است و خود، آنها را شعرهای عاشقانه شبه عرفانی نامیده است. استاد فرشیدورد در اکثر قالبهای شعر فارسی طبع آزمایی کرده اما در غزل و قصیده موفقتر بوده و قصاید و غزلیات ناب و پربار ایشان در شعر معاصر هواخواهان بسیاری پیدا کرده و در خارج از کشور نیز نفوذ کرده و طرفداران خاص خود را یافته است.

غزل نو، سبک ساده و سهل و ممتنع و تصاویر تازه و ابتکاری از اختصاصات زبانی شعرایشان است و اشعار انتقادی - اجتماعی، اشعار حکمی، اشعار عاشقانه، توصیف، سوگنامه و بزرگداشت، دردنامه‌ها و حسب حالها، اشاره بوقایع و مناسبات، شعر انسانی و شعر مکتبی، عرفان عملی امروز، شعر هجرت، شعرانقلاب، شعر دفاع مقدس و شکایت از معشوق از اختصاصات فکری شعر ایشان میباشد. موسیقی و وزن شعر ایشان بسیار زیبا و دلپذیر است و صنایع شعری بسیار زیبا و هنرمندانه و طبیعی در شعر ایشان آمده است. عشق، اولین و آخرین پیام شعر دکتر فرشیدورد است، عشق به هم‌نوع و عشق به انسانیت و عشق به میهن و ارزشهای والای ملی و عشق به زن خوب ایرانی.

از یاد مبر

یادم ای شاخ گل نسترن از یاد مبر
 ای گل یاس سپیدی که بدستم دادی
 مبر ای بوی خوش یاسمن از یاد مبر
 بوسه‌ام ای گل مهتاب تن از یاد مبر
 نغمه نرم غزلهای من از یاد مبر
 چون زنی خنده به هر انجمن از یاد مبر
 اولین عشق خود ای سیمتن از یاد مبر
 یاد این یار عزیز کهن از یاد مبر
 این همه سوختن و ساختن از یاد مبر
 لیک دلدادن و عاشق شدن از یاد مبر
 (صلای عشق، ص ۶۹)

عشق من، خاطره عشق من از یاد مبر
 آن گل یاس سپیدی که بدستم دادی
 خاطرات خوش این عشق جنون آسا را
 چون زند بوسه بروی تو عروس مهتاب
 چون پر نرم نسیمی بنوازد رویت
 چشم گریان من و سینه سوزان مرا
 اولین غنچه عشق تو به من خندان شد
 یاد باد آنکه مرا یار عزیزت خواندی
 از غمت سوخته‌ام، با ستمت ساخته‌ام
 عالم و هرچه در او هست بیر از یادت

با توجه به سبک خاص دکتر فرشیدورد و شعر منظم و واضح و روشن و موزون ایشان میتوان به روح ساده و شفاف ایشان پی برد؛ استاد طرفدار شعری هستند که از ابهام بدور است و ضمن احترام بکسانی که شعر مبهم و رمزی خوب میگویند یعنی برای حافظ و مولوی و رمبو و مالارمه و تی. اس. الیوت، خود سبک سهل و ممتنع یعنی سبک فردوسی و سعدی و هوگو و گویندگان رئالیست را برگزیده است؛ زیرا سبکیست که بمردم تعلق دارد و زبان مردم است، اشعار گنگ و دیر فهم را نمی‌پسندد؛ حال خواه متعلق بخاقانی باشد خواه مال عزراپوند و تی. اس. الیوت.

دیدگاه استاد درباره شعر فارسی و تحولات آن

دکتر فرشیدورد نه تنها بعنوان یک شاعر، بلکه بعنوان یک منتقد و پژوهشگر درباره شعر فارسی و تحولات آن مطالعات سودمندی دارند که در مقدمه کتابهای ایشان و در آثار مستقلی از ایشان بطبع رسیده است. استاد مهمترین عوامل تأثیر شعر را وزن و قافیه و موسیقی معرفی میکند و از نظر ایشان هر چه این موسیقی بیشتر باشد شعر دارای تأثیر بیشتری خواهد بود و از لحاظ هنری عالیتر.

استاد در پیشگفتار کتاب «در گلستان خیال حافظ» اظهار میدارند که شعر جاودانی شعریست که در زمانی دراز در اعماق دل و جان مردم نفوذ نماید و خود ایشان ابیات نابی دارند که در خاطره‌ها بیادگار خواهد ماند و در اذهان مردم روزگار ثبت خواهد شد:

خوبی بهر که کردم در حق من بدی کرد
جز دشمنی توقع از دوستان ندارم
(صلای عشق، ص ۱۳۴)

اختصاصات زبانی و فکری شعر استاد فرشیدورد

غزلیات استاد متکی بسنت ادبی هستند و از نظر لطافت و زیبایی در خور تحسین و ستایش و بواقع میتوان آنها را «غزل نو» نامید. در اینگونه غزلیات، ما مشاهده میکنیم که نوی و تازگئی که بمعرفی آن پرداختیم، بخاطر این است که شاعر بسننهای ادبی وفادار مانده است و تعادل منطقی و معقول بین نوآوری و سنتگرایی ایجاد کرده است و همانگونه که اشخاصی مانند ایرج میرزا و بهار و فروغ نوآور بوده‌اند، در شیوه کار خود ابتکار بخرج داده و بر این اساس، نوعی غزل سروده که نو میباشد و کلمات و عناصر و غزلهای ایشان، همه گواه این مطلب هستند و باور ما را گواهند:

از زلف یار و عید و بهار کهن مگو
برگو سخن ز کار نو و روزگار نو

دیگر غزل برای پریچهرگان مساز
برگو برای ما غزل آبدار نو
(حماسه انقلاب، ص ۲۸)

تمام تلاش دکتر فرشیدورد این بوده است که شعرش روان و امروزی باشد بدون لغات و ساختمانهای دستوری منسوخ و کهنه و قدیمی؛ زیرا او میخواهد متعلق بزمان خود باشد و نمیخواهد شاعر زمان رودکی و حافظ باشد و بدین لحاظ در سروده‌های استاد وقایع تازه و عشقهای امروزی با زبان امروزی بیان شده است تا مردم قادر بدرک آن باشند و معنای آن را بطور روشن دریابند و از نظر زبان سبکی ایشان سبک سهل و ممتنع را برگزیده‌اند:

مرغان خوشنوا همه خاموش گشته‌اند
دیگر نوای قمری و بانگ هزار نیست
رخشنده نیست چهره خورشید دلنواز
زیرا در آسمان و زمین جز غبار نیست
در شهر بی‌بهار و دلازار و تار ما
دیگر بجز خزان و غم پایدار نیست
(صلای عشق، ص ۴۶)

سروده‌های میهنی و دفاعی و انتقاد از نارواییهای جامعه و نبرد با استبداد و استعمار و تازیان جنگ افروز متجاوز و مقاومت در برابر زور و ستایش صلح و آزادی و شعرهای هجرت از نمونه‌های بارز اشعار انتقادی - اجتماعی استاد فرشیدورد است.

دکتر فرشیدورد در سرودن اشعار طنزآمیز و انتقادی مهارت خاص دارد. وی سالها با هفته‌نامه معروف فکاهی «توفیق» همکاری داشته است و اشعارش در آن با امضاهای «شاعر الکی»، «شیخ‌الشعرا» و «دربدرالشعرا» چاپ شده است.

وصف پاییز و زیباییهای آن، در دفتر شعر استاد جایگاه خاص یافته است، چرا که تصاویر بکر و بدیع آن، این اشعار را از توصیفات دیگران از پائیز متمایز ساخته است.

پائیز شعر زرنگار روزگار است
زیباتر و سحرآفرینتر از بهار است
پائیز چون خورشید زرین موی و جادوست
دلکشترین فصلهای روزگار است
(صلای عشق، ص ۴۳)

در اشعار دکتر فرشیدورد با نمونه‌هایی برمیخوریم که در سوگ و بزرگداشت عالمان و ادیبان و بزرگان سروده شده است و از نظر تاریخی میتواند ارزشمند باشد. همچنانکه رودکی، ابوالحسن مرادی را در مرثیه خود جاودانه کرد، افرادی نیز در اشعار استاد بدل تاریخ مییونند.

استاد فرشیدورد را باید بحق یکی از شاعران توانمند دفاع مقدس به حساب آورد و اشعار انقلابی او را در ردیف بهترین اشعار دوره انقلاب برگزید. فصاحت و روانی و وضوح اشعار ایشان در این دوره گواه زنده‌ای است بر این باور که انقلاب باعث شد که شعر فصیح و روان تأیید شود و بر روی شعر نامفهوم مهر باطل زد:

خجسته باد به میهن بهار آزادی
 درود خلق بر این روزگار آزادی
 ز بسکه خون شهیدان در این دیار شکفت
 شده است خاک وطن لاله‌زار آزادی
 (حماسه انقلاب، ص ۲۶)

استاد در انواع قالبهای شعر فارسی طبع‌آزمایی کرده است و در قصیده و غزل در میان شاعران معاصر سرآمد و توانا هستند و در سراسر قصاید و غزلیات ایشان نوعی تعهد بچشم میخورد عوامل شورانگیزی شعر که شامل عوامل معنوی و عوامل لفظی و صوری است با قوت خود در اشعار ایشان بویژه در غزلیات رعایت شده است.

برخی از نوآوریها و تصاویر تازه و ابتکاری در شعر دکتر فرشیدورد

دکتر فرشیدورد شاعری است که اطلاعات وسیعی درباره سبک‌شناسی و تاریخ ادبیات و مکاتب ادبی و معانی و بیانی و بدیع و نقد ادبی دارد و در عین حال سبک فردوسی و سعدی و گویندگان رئالیست را برگزیده است و در میان شعرای معاصر این امتیاز را دارد که سبک سهل و ممتنع ایشان فارغ از تصویرسازیهای غریب و بیگانه و لبریز از نوآوری و ابتکارات شاعرانه است. باور استاد بر این است که بکار بردن صنایع ادبی و عوامل زیبایی شعر بستگی بموضوع و محتوای آن نیز دارد و تنها سبب زیبایی شعر تصاویر و تشبیهات تازه نیست و در عین حال اشعار ایشان از نظر تازگی و زاویه‌ای جدید قابل بررسی است. بخش عظیمی از اشعار دکتر فرشیدورد را شعرهای متعهد و اجتماعی تشکیل میدهد و آزادی و صلح و عشق به آن با نگاه جدیدی در شعرهای انسانی و اجتماعی ایشان مطرح شده است که حاصل بخشی از زندگی استاد است که در دوران جنگ سپری شده و او از نزدیک و با تمام وجود شاهد آثار مخرب این پدیده زیانبار و خانماسوز بوده است:

کاش لبخند زند دختر آزادی و صلح
 کاش پیروز شود لشکر آزادی و صلح
 کاش خاموش شود شعله کین توزی و جنگ
 کاش گسترده شود شهر آزادی و صلح
 کاش در خواب رود اهرمن ظلم و ستیز
 کاش بیدار شود اختر آزادی و صلح
 کاش ویرانه شود خانه ویرانی و جنگ
 کاش آباد شود کشور آزادی و صلح
 ای خوشا گردش جانبخش بهار و نوروز
 ای خوشا بال زدن با پر آزادی و صلح
 (صلای عشق، ص ۳۳)

بهار و تصاویر تازه از طبیعت در اشعار استاد بدیع و هنرمندانه آمده است و از آنجایی که دکتر فرشیدورد سبک گویندگان رئالیست را برگزیده، در اشعاری که در مورد طبیعت و بهار سروده ما با تصاویری واقعی و زنده برمیخوریم که در نوع خود بکر و تازه است، مخصوصاً

آنچه در وصف بهار سروده ما را با سبکی متفاوت روبرو میسازد که در عین زیبایی و سادگی از ابتکاری شاعرانه برخوردار است:

شکوفه بر سر هر شاخسار میریزد	بهار گل به سر روزگار میریزد
می زلال بهر چشمه سار میریزد	بهار ساقی گلپوش عالم آمده است
بجان من هوس روی یار میریزد	بهار چشمه عشقست و پیک شورو نشاط
ز چهرهات غزل آبدار میریزد	توئی جوانی جاوید و شعر عشق و امید

(صلای عشق، ص ۱۰۰)

پائیز در نگاهی متفاوت با شاعران گذشته در شعر استاد آمده است و استاد نگاه ویژه‌ای باین فصل دارد، گویی شاعر غمهایی درون سینه خود داشته که با آمدن پائیز زنده شده‌اند و با مرگ بهار و سبزه و گل و مرگ خرمی، امیدها و آرزوهای شاعر نیز مرگ خود را بیاد آورده:

پائیز چون من خسته و اندوهبار است	پائیز پیر غمپرست روزگار است
پائیز هم مانند من بی‌برگ و بار است	پائیز هم مانند من رخ‌زرد و سرد است
پائیز هم مانند من بی عشق و یار است	پائیز هم مانند من غمگین و تنه‌است
پائیز هم مانند چشم اشکبار است	پائیز هم مانند جانم پر خروش است

(صلای عشق، ص ۴۳)

کاربرد اشعار رزمی و انقلابی در اشعار استاد جایگاه خویش را یافته است و غرض اصلی استاد از سرودن این قبیل شعرها آنست که دین خود را به میهن گرمی و مردم فداکار این سرزمین ادا کند و در مقابل جانفشانیهای رزم‌آوران و دلیران ادای دین کرده باشد.

آنچه در این قسمت اهمیت ویژه‌ای دارد این است که استاد با نگاه ویژه‌ای باین دو پدیده یعنی انقلاب و جنگ نگریسته است و اشعار او سرشار است از شور و شیدایی و نگاه تازه و صمیمی استاد باینگونه از اشعار آنها را متمایز میکند و از جهتی متفاوت با شعرهای انقلابی و رزمی شاعران دیگر:

ما شعر رزم با تن پر خون نوشته‌ایم	با خط سرخ بر لب کارون نوشته‌ایم
جنگیده‌ایم و قصه آن را بخون خویش	بر فرق کوه و صخره و هامون نوشته‌ایم
ما رزم کرده‌ایم و غزلهای سرخ را	بر چهره شقایق گلگون نوشته‌ایم
ما قصه شهادت و شور نبرد را	با رنگ خون بقله گردون نوشته‌ایم

(صلای عشق، ص ۲۷)

غزلهای استاد سرشار از شور و جوش است و با اینکه عاشقانه‌اند ولی از شور خاص عارفانه برخوردارند و ویژگی خاصی را به دفتر شعری ایشان بخشیده است که در شعر ایشان قابل توجه و بدیع است.

بر مرگ آن عشق کهن بگذار تا زاری کنم
کو آن بهار گلفشان کو آن بهشت جاودان
ای ابر فروردین چرا گریان و نالانی چو ما
ای دیده‌یاری کن مرا تا سیل خون جاری کنم
کو آن توان کو آن زبان تا شرح بیماری کنم
گر عاشقی چون من بیا، تا با تو غمخواری کنم

برخی لغات و ترکیبات تازه در شعر استاد فرشیدورد شعر زرنگار روزگار:

پائیز شعر زرنگار روزگار است
زیباتر و سحرآفرین‌تر از بهار است
(صلای عشق، ص ۴۳)

خورشید زرین موی و جادو:

پائیز چون خورشید زرین موی و جادوست
دلکش‌ترین فصلهای روزگار است
(صلای عشق، ص ۴۳)

درباره معلم و نظام آموزش:

موسیقی قرقر آقای مدیر:

یکطرف موسیقی قرقر آقای مدیر
یکطرف عربده کارد کشانست که بود
(صلای عشق، ص ۴۴)

نمره زور:

فحش و توهین اجامر ز پی نمره زور
همچنان سوی تو جاری و روانست که بود
(صلای عشق، ص ۴۴)

درباره دنیای کنونی و قرن حاضر:

دیو سفاک اتم:

دیو سفاک اتم از شیشه بیرون جست چست
خرس خونخوارستم از خواب خوش بیدار شد
(صلای عشق، ص ۴۶)

زهرگاز:

خشکیده است برگ درختان ز زهرگاز
آبی روان دگر به تن چشمه‌سار نیست
(صلای عشق، ص ۴۴)

درباره استبداد و استعمار:

سرزمینخوار:

وحشت عذاب و زجر و زندان و شکنجه
کردی به ملت‌ها نثار ای سرزمینخوار
(صلای عشق، ص ۲۹)

درباره توصیف طبیعت:

بام سیمین خدا:

ای بام سیمین خدا بدرود بدرود
(صلای عشق، ص ۲۲)

ای سربلند سربلندان ای دماوند

عقیق آلبالوها و گیلاسها:

داشتم در گوشه‌هایم گوشوار کودکی
(صلای عشق، ص ۴۹)

از عقیق آلبالوها و از گیلاسها

عروسی برف:

گل سپید بهر شاخسار میریزد
(صلای عشق، ص ۲۲)

عروس برف بصحرا میریزد

جویبار نقره فام کهکشان:

جویبار نقره فام کهکشان خشکیده است
(صلای عشق، ص ۶۲)

نوشخند زهره سرد و خنده مهتاب سرد

۶. درباره معشوق:

صبح شانه‌ها:

از صبح شانه‌های تو مهتاب میچکد
(صلای عشق، ص ۷۰)

در شام دیدگان تو خورشید خفته است

دختر اهورا:

والاتری ز والا، ای دختر اهورا
(صلای عشق، ص ۱۱۴)

خوشبوتری ز گلهای ای دختر اهورا

باده ناز زنانه:

تنست ز باده ناز زنانه لبریز است
(صلای عشق، ص ۱۲۶)

بهار پیکرت از ماهتاب سرشار است

آبشار پیکر:

۷- درباره دوران کودکی:

قصه‌های زرنگار کودکی:

یاد بادا قصه‌های زرنگار کودک
(صلای عشق، ص ۴۸)

یاد باد افسانه‌های دنواز آن زمان

شهر شعر بار کودکی:

بیخیال از درد خلق و بیخبر از رنج خویش
کاش میرفتم به شهر شعر بار کودکی
(صلای عشق، ص ۴۹)

۸. درباره تنهایی:

قهقهه مرگبار تنهایی:

همیشه از در و دیوار بام میشنوم
صدای قهقهه مرگبار تنهایی
(صلای عشق، ص ۵۰)

جهیز اشک:

با سرود آه من، بزم عروسی ساز کرد
با جهیز اشک من، در خانه داماد رفت
(صلای عشق، ص ۸۰)

۹. درباره شعر و غزل:

گل جاوید شعر:

گر شوی یارم، بعالم داستانت میکنم
باگل جاوید شعرم جاودانت میکنم
(صلای عشق، ص ۷۴)

تاج غزل:

گر شوی الهام بخشم، بخشمت تاج غزل
بر سر تخت وفا، معبود جانت میکنم
(صلای عشق، ص ۷۴)

نتیجه

خسرو فرشیدورد از یکسو غزلسرائیست که زبان و بیانی کاملاً تازه و امروزی دارد و از نظر فکری نیز شعرش متعلق بزمان خود اوست و از سوی دیگر یکی از پیشگامان شعری است که امروزه شعر پایداری نامیده میشود و به دو دسته شعر انقلاب و شعر مقدس تقسیم گردیده است. اگرچه این شاعر فروتن و متعهد هرگز نمیخواست نام خود را در این زمره بگنجد اما جامعه ادبی نیز با بیتفاوتی از کتاب اشعار او گذشت.

منابع

۱. ترکیب و اشتقاق در زبان فارسی، خسرو، فرشیدورد (۱۳۸۹)، به کوشش محمد رضا شعبانی، زوار، تهران: چاپ اول.
۲. حماسه انقلاب، فرشیدورد، خسرو (۱۳۵۸) تهران: چاپ اول.
۳. در گلستان خیابان حافظ، فرشیدورد، خسرو (۱۳۵۷)، تهران: بنیاد نیکوکاری نوریانی، چاپ اول.
۴. دستور مفصل امروز، فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۸)، سخن، تهران: چاپ سوم.
۵. میهن‌دفاع کن، فرشیدورد، خسرو (۱۳۶۰)، تهران.
۶. صلا‌ی عشق، فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۰)، انتشارات امید مجد، چاپ اول، تهران.
۷. کارنامه ملایر، تقوی راد، محمود رضا (۱۳۹۰)، انتشارات بوستان قرآن، چاپ اول.
۸. یادگارنامه استاد خسرو فرشیدورد (۱۳۷۷)، حاج سید جوادی، کمال، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران، چاپ اول.